

LA MEDICINA RURAL AL PRINCIPAT D'ANDORRA DURANT EL SEGLE XIX

ARMENGOU SANYES, Maria
BARBERO CARBALLO, Mari Carmen

RESUM: dades sobre l'exercici de la medicina rural a Andorra en el segle XIX. Referència al poblament escàs i aïllament del país. Dificultats de l'exercici. Importància dels desplaçaments en cavalleries. Medicaments naturals emprats. Referència d'alguns metges. Agustí-Pompeio Jordana i Rey, 1828; Bonaventura Babot, 1847. Pere Mir, 1883; Joan Domènech, 1893. dades sobre algunes epidèmies.

Paraules clau: Medicina Andorra segle XIX, Agustí-Pompeio Jordana, Bonaventura Babot, Pere Mir, Joan Domènech.

RESUMEN: Nota sobre el ejercicio de la medicina rural en Andorra en el siglo XIX. Referencia a la población escasa y el aislamiento del país. Dificultades para el ejercicio de la profesión. Importancia de los desplazamientos en caballerías. Medicamentos naturales utilizados. Referencia a algunos médicos. Agustí-Pompeio Jordana i Rey, 1828; Bonaventura Babot, 1847. Pere Mir, 1883; Joan Domènech, 1893. Datos sobre algunas epidemias.

Palabras clave: Medicina Andorra siglo XIX. Agustí-Pompeio Jordana, Bonaventura Babot, Pere Mir, Joan Domènech.

*

PRESENTACIÓ

Segurament molts de vostès han visitat alguna vegada les Valls d'Andorra, ja sigui per gaudir dels esports d'hivern, fruit dels seus paratges a la primavera o a la tardor o per barrejar-se amb els turistes que es passegen per les avingudes Meritxell i Carlemany, amb la finalitat de complir els encàrrecs que ens fan els amics i familiars (medicaments, perfums...) quan s'assabenten que hem decidit passar el cap de setmana a Andorra. Avui, nosaltres els proposem oblidar per uns moments el record actual d'aquest país per emprendre un viatge fantàstic, retrocedint en l'espai i en el temps, fins a l'Andorra del segle XIX.

Maria Armengou Sanyes - Mari Carmen Barbero Carballo

Atès que, com a mínim, trigariem tres dies en arribar al nostre destí si iniciéssim l'aventura des d'on ara ens trobem reunits, començarem el nostre viatge al poble de Ponts i continuarem fins a la Seu d'Urgell, on farem parada i fonda.

Preparem-nos doncs a fer la travessa a llocs de mules, perquè no hi ha cap traça de carretera i els camins de ferradura són escarpats i pedregosos.

Els aconsellem, si algú de vostès té vertigen, que s'abstinguin d'iniciar aquest viatge, perquè la ruta que seguirem franqueja estrets congostos penjats sobre el Segre que corre impetuós, després de rebre les aigües del Valira, a agermanar-se amb les dues Nogueres.

Instal·lats sobre les muntures emprenem tranquil·lament aquest viatge fantàstic. Probablement patirem algun ensurt a causa del comportament de les bèsties, però no cal amoïnar-se perquè estan avesades a moure's per aquests espadats.

Després de cinc o sis hores de viatge arribarem a la Seu d'Urgell.

El tuf del bestiar que conviu amb les persones sota el mateix sostre arriba a tot arreu. Les condicions higièniques dels carrerons són mínimes, malgrat els bans que obliguen a mantenir-los nets sota pena de multes.

Tot i això, l'hostal on ens allotjarem és net i acollidor.

Reconfortats amb les copioses viandes obsequiades per l'hostaler, arriba l'hora de retirar-nos a les cambres per gaudir d'un bon son i recuperar forces.

Al dia següent, després d'un bon esmorzar, reprendrem el viatge seguint l'argentada cinta del Valira que serpenteja a la nostra esquerra i arribarem a les portes del Principat per la Farga de Moles.

No s'amoïnin, ningú no els demanarà el passaport!

El bucòlic paisatge que s'ofereix als nostres ulls ens colpeix per la pau i la bellesa. Petits llogarrets penjats a redós de les muntanyes, feixes i prats emblanquinats per l'esclat de les grandalles que, amb el seu perfum, ens fan oblidar la ferum dels carrers de la Seu. Una estona després d'haver passat el pont romànic de la Margineda, arribem al nostre destí, Andorra la Vella. Es tracta d'un petit nucli de població amb les cases arraulides al voltant de l'església. Un caminó mena al molí de gra, als horts i als prats que hi ha a tocar de riu.

L'hostal que hem triat, senzill i polit, és al mig del poble.
La flaire d'un brou que es cou al foc de terra ens revifa.

Alguns de vostès però, cansats de la cavalcada, noten molèsties a la zona lumbar;
d'altres acusen els excessos de l'àpat servit a la Seu.

L'hostalera, diligent, s'ofereix a preparar-los uns remeis que alleujaran el seu malestar.
No els refusin: aquests tractaments són els únics mitjans a l'abast que tenen els habitants
d'Andorra a inicis del segle XIX per poder guarir les seves malalties.

Tornem al segle XXI, reunits altra vegada i participant en aquest XVIè Congrés d'Història
de la Medicina Catalana en el qual ens plau presentar una aproximació del que era la
medicina al Principat d'Andorra durant el segle XIX.

LA MEDICINA RURAL AL PRINCIPAT D'ANDORRA DURANT EL SEGLE XIX

La primera visió de la figura del metge a les Valls d'Andorra la trobem en un document
datat a finals del segle XIV (1372). Es tracta d'una súplica feta per un veí de la Cortinada
al batlle de la Seu d'Urgell i veguer d'Andorra on sol·licita una consulta perquè metges
i cirurgians examinin la seva muller i diagnostiquin si és leprosa.

Transcrivim el text original:

*“Mossè lo Batlle et veguer que sots dels vals d' Andorra per lo senyor bisbe,
devets saber que Ramona Iserna, muyler mia, ha gran mal en lo nas, et les gens
alcunes dihen que és meselia, hoc noresmeyns, que la cort d'Andorra na suspita
que no u haya et a la remesa açí a vós, així com a aquell qui sots veguer
d'Andorra, la dita muyller mia, que vós degats fer pendre ledesme examen per
metges, phísichs et surgeans si la dita muyler mia és tocada de malautia de
maselia, et d'atzó us requir per lo offici que comanat vos és.*

*E los dits metges, stans denant la presència de l'honrat n'Uguet d'Areyn,
dontzel, batlle de la ciutat d'Urgell, stans en la present cort miyantzán sagrament,
digueren et proposaren que els, tots tres, avien feyta sagnar la dita Ramona
Iserna et que han vista et sguardada tota la persona de la dita Ramona et la
sua aygua, et colada la sua sagnia et agut sguardament de tots los seus
membres, et en totes aqueles parts senyall de messelia no an trobat, segons
que és posat en lo quart llibre de Vincena; ans, lo mal que ha en lo nas és de
especii de cranch, lo qual és perticural en un membre et meselia és universal,
per que-s deu perseguir meselia en mans, en peus, en ungles et en pells et en*

Maria Armengou Sanyes - Mari Carmen Barbero Carballo

sanch, algun destroviment o canviament que en la dita Ramona no és stat atrobat de present segons art et conexentza nostra, salva reverència et conexentza de mestre en medicina major nostre”.

Aquesta exploració fou feta a la Seu d'Urgell el catorze de desembre de l'any 1372.

Els noms del metges consultats, que apareixen al document, indiquen que eren jueus conversos:

Deuslosal, magistrum

Deusloguard, phisicum magistrum

Vitalem, magistrum

Malauradament, després d'aquest document, recopilat al Diplomatarium de la Vall d'Andorra del segle XIV, no és fins a la primera meitat del segle XIX que trobem constància del metge rural a Andorra, contractat pel Consell General.

Mentrestant, com resolien els habitants de les Valls els seus problemes de salut?

Les dificultats de desplaçament als països veïns, a causa de la manca de vies de comunicació i les condicions climatològiques extremes dels hiverns, agreujaven la situació d'aïllament d'Andorra. Malgrat això, pel que es desprèn dels documents que hem pogut consultar, el sentiment de solidaritat arrelava entre els veïns, tant pel que fa a l'ajuda en situacions crítiques de salut com en el treball.

Cal insistir en la rellevància del paper de la dona andorrana d'èpoques passades: veritable puntal de la llar assumia, a més de les feixugues tasques domèstiques, la cura de les persones malaltes.

La dona era dipositària de coneixements transmesos de generació en generació pel que fa a les propietats de les plantes remeieres, recollides en el moment oportú a les muntanyes. Aquestes plantes s'utilitzaven en forma d'infusions o de cataplasmes, segons el tipus de mal.

A continuació fem una relació d'algunes d'aquestes plantes, de les seves propietats i de les indicacions per al seu ús:

Farina de lli i mostassa

“Mal de pit” i tos seca. Els components, ben pastats i calents, es col·locaven davant i darrere del tòrax en forma de pegat.

Brots d'esbarzer, flor de malva i plantatge

Mal de queixals. Calia fer repetides ablucions de boca.

Cabellera de panotxa, cua de cavall i herba prima

"Mal de pedra", litiasi renal. Infusions continuades.

Àrnica

Cops i contusions. Aplicació local.

Cascall (creixia a les voreres dels horts)

Efecte narcòtic (de la seva llavor s'extreu l'opi). Insomni, mal de cap, mal de queixal. La llavor seca es col·locava sota el coixí de la persona afectada.

Ruella

Tenia les mateixes aplicacions que el cascall.

Oli de trementina

La trementina és una secreció del tronc de l'avet que les trementinaires recollien i transformaven en oli per curar llagues.

Ferides infectades i contusions.

Xarop de trementina

Preparació feta amb les pinyes tendres dels avets que es col·locaven en pots de vidre alternant-les amb capes de sucre. Després es deixaven macerar uns quants mesos. Finalment es colava el líquid resultant, el xarop de trementina.

Tos. Inflamació bronquial.

Greix de serp

Ungüent preparat pels pastors per curar les ferides dels animals. També s'utilitzava en les persones.

Plantes verinoses: cicuta i tora (acònit)

Hi ha dues variants de la tora (flors grogues o flors blaves) al Pirineu. Totes dues tenen efectes letals. No és necessari detallar les seves indicacions.

Deixem aquí el tema de la farmacologia casolana i passem al capítol de les lesions òssies: luxacions, fractures i afectacions musculotendinoses. Aquest tipus de lesions es confiaven a la perícia dels pastors que, avesats a resoldre els accidents soferts pel bestiar, aplicaven les mateixes tècniques per guarir, amb més o menys éxit, les persones afectades.

NATALITAT

Un altre capítol és el de la natalitat. Els naixements tenien lloc a les cases. La partera era assistida per dones que es desplaçaven a domicili per ajudar al part.

Les precàries condicions higièniques de les llars, sobretot pel fet de conviure amb el bestiar, fan suposar que les infeccions postpart devien ser freqüents. També devia ser alta la taxa de mortalitat infantil.

MORTALITAT

La mort d'un membre de la família, infant, jove o vell, era acceptada com una desgràcia que no havien estat capaços d'evitar.

Però, què podien fer quan el malalt presentava un quadre peritoníctic conegut amb el nom de "còlic miserere"? Aquesta frase per ella mateixa presagiava la mort imminent. En el cas de l'infart de miocardi, si aquest no era massiu, podia resoldre's per si sol però, sense el tractament adequat, era molt difícil que l'afectat pogués sobreviure.

Quant als traumatismes cranioencefàlics, provocats per les caigudes anant a cavall, una frase lapidària resolvia el pronòstic: "cop al cap, mort o curat".

La profunda fe cristiana i la resignació de la població ajudaven a pal·liar el dolor per la pèrdua d'un ésser estimat.

Era del tot impensable que els moribunds no comptessin amb la presència d'un sacerdot que els administrés els auxilis espirituals.

Abans hem esmentat la solidaritat del veïnat davant qualsevol necessitat. Aquesta solidaritat es feia ben palesa davant la mort.

La família del difunt restava al marge de tot el que feia referència a l'organització del funeral i de l'enterrament. Tampoc no s'havia de preocupar de la preparació del cadàver. El difunt era abillat amb la millor roba que tenia. D'aquesta manera es presentava amb tota la dignitat davant els que anaven al domicili mortuori a retre-li el darrer homenatge.

ORGANITZACIÓ DE LA SANITAT

Durant la primera meitat del segle XIX, el Consell General de les Valls inicia el procés d'organització de la sanitat mitjançant la contractació d'un metge, un apotecari i un barber.

L'any 1828 el Consell General contracta el Sr. **Agustí-Pompeio Jordana i Rey** com a metge titular de les Valls d'Andorra, amb un salari de 150 lliures (equivalents a 400 de les antigues pessetes) anuals.

Aquest salari s'incrementava amb 250 pessetes per compensar les despeses de manutenció del cavall, únic mitjà de transport que tenia el metge per desplaçar-se a les diferents parròquies.

La redacció de les contractes deixava ben clares les obligacions dels contractats.

La contracta del barber exigia que, a més de practicar el propi ofici, havia de fer-se càrrec de l'extracció de dents, l'aplicació de sangoneres i de practicar sagnies.

No deixa de sorprendre'ns la pràctica d'aquests actes, propis dels metges, per part dels barbers.

Començada la segona meitat del segle XIX, el Consell General acorda contractar, a part del metge titular de les Valls, un o dos metges per exercir a les parròquies de Canillo, Ordino o Sant Julià de Lòria. Això sí, amb un salari inferior al del metge titular.

Paral·lelament, aquests metges, a banda del contracte signat amb el Consell General, tenien un acord amb els representants dels habitants de la parròquia on s'establien: es comprometien, per una mòdica quantitat anual, a visitar totes les persones aconduïdes cobrant 0,75 pessetes per visita i 1,50 pessetes per consulta.

Quan un pacient no tenia recursos, o sigui quan es tractava d'un "pobre de solemnitat" certificat pel cònsol de la parròquia, la visita era gratuïta.

A continuació reproduïm parcialment el contracte fet el dia 30 de juny de 1847 entre el metge, Sr. **Bonaventura Babot**, i els comissionats del Quart d'Escaldes-Engordany:

"...hom l'obliga a visitar les persones aconduïdes (un total de 50) tant en medicina com de cirurgia, exceptuats alguns casos com son luxacions, fractures de ossos, parts laboriosos ja manuals ja mecànichs, ferides y altres mals procedents de barallas y mals graciosament buscats (una manera original

Maria Armengou Sanyes - Mari Carmen Barbero Carballo

d'anomenar les malalties de transmissió sexual) per lo preu de 45 lliures barcelonenses pagadoras per tot lo dia primer de Juliol de 1848”.

No hem pogut esbrinar si els esmentats actes exclosos eren remunerats a part de les 45 lliures o bé és que no formaven part de la praxi mèdica del Sr. Bonaventura Babot.

Troblem d'altres contractes similars, com el que es va establir entre el metge Sr. **Pere Mir** i el Comú d'Ordino l'any 1883 o el del metge i cirurgià Sr. **Joan Domènech** que, procedent d'Alcúdia, l'any 1893 es va instal·lar a les Valls d'Andorra per un període de tres mesos.

EPIDÈMIES

L'aïllament geogràfic de les Valls d'Andorra, a banda de preservar la independència del país al llarg dels segles, va estalviar als seus habitants les epidèmies que es van estendre per Europa després de la invasió napoleònica (1808-1814).

A Espanya, els enfrontaments entre carlins, partidaris de “Carles V”, i liberals, partidaris d'Isabel II, van conduir a la Guerra dels Set anys (1836-1843).

A Catalunya, les forces carlines actuaven especialment al nord del Principat, a la zona muntanyenca de les províncies de Girona, Barcelona i Lleida.

Andorra, per la seva situació geogràfica, era un lloc de pas, i també de refugi, dels combatents que fugien cap a França empaitats pels seus adversaris. Molts d'aquests homes arrossegaven malalties causades per l'esgotament, la fam i la manca de mesures higièniques.

La primera referència a una malaltia infectocontagiosa la trobem l'any 1856 quan una epidèmia, iniciada a València, es va estendre per tot Catalunya i va arribar a les Valls d'Andorra on va provocar un elevat nombre de víctimes mortals.

Aterrits i impotents davant la malaltia, els andorrans que van sobreviure al contagi invocaren fervorosament la protecció de Sant Sebastià, advocat contra la pesta i altres malalties contagioses.

Així, els habitants de les parròquies d'Ordino, Canillo i Sant Julià de Lòria van establir un “vot de poble” pel qual el 20 de gener es declarava dia festiu amb prohibició de treballar i s'instituïa la celebració d'una missa en honor de Sant Sebastià, en acció de gràcies per haver-los lliurat de la pesta.

Aquesta pràctica del “vot de poble”, molt estesa a tot Catalunya, és encara vigent en l'actualitat.

CONCLUSIÓ

L'arribada del segle XX suposa l'inici d'una profunda transformació al Principat d'Andorra. La construcció de les carreteres que enllaçaran Andorra amb les comarques veïnes i contribuiran a trencar el secular aïllament del país, la instal·lació del telègraf i del telèfon, la posada en funcionament de FHASA (la central elèctrica) la construcció de canalitzacions que permetran fer arribar l'aigua a les llars... són alguns dels canvis que ajudaran a millorar la qualitat de vida dels habitants de les Valls. Aquesta transformació afectarà òbviament l'economia d'Andorra.

La Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial contribuiran a fer prosperar el comerç exterior del Principat.

Més endavant, la potenciació dels recursos naturals (aigües termals, neu, natura en general) així com el desenvolupament del sector comercial acabaran de configurar el país com a destinació turística.

La transformació d'Andorra, sobretot a partir de la segona meitat del segle passat, ha estat constant.

Els canvis són necessaris i sovint, encara que no sempre, beneficiosos. Tot i això, han propiciat que les imatges bucòliques amb les que iniciàvem el nostre recorregut fantàstic només les retrobem als arxius fotogràfics.

Per cloure la nostra aportació al XVIè Congrés d'Història de la Medicina Catalana els oferim “L'oració de la cuca”, que resaven els pastors per protegir-se de les picades d'escurçó, una serp molt present a tot el Pirineu.

Diu així:

*“Tota cuca serpentina
treu lo cap per sota l'espina.
Prego a Déu i a Sant Martí
que jo veigo primer a ella
que ella a mi”*

“Havent dit l'oració es diuen tres parenostres amb força fe i devoció”.

Maria Armengou Sanyes - Mari Carmen Barbero Carballo

BIBLIOGRAFIA

BAIGES, I. J. i FAGES, M.: *Diplomatari de la Vall d'Andorra segle XIV*, Andorra 1993.

FONTANA, J.: *Història de Catalunya*, volum V, Edicions 62, Barcelona 1988.

JULIÁN, E.: *Hereus i cabalers*, Andorra 1997.

LÓPEZ, E., PERUGA, J. i TUDEL, C.: *L'Andorra del segle XIX*, Conselleria d'Educació i Cultura, Andorra 1988.

LÓPEZ, E., PERUGA, J.: *Diplomatari de la Vall d'Andorra segle XIX*, Andorra 1994.